

Prof. dr. Matjaž
Mulej

Začarani krog revnosti

Hvala za vašo pobudo, da bi bralcem Sodobnosti pomagal razmišljati o sedanjem slovenskem gospodarskem položaju in razvojnih težnjah. Delno, bolj v obliki povzetka ob koncu razmišljanja, bom odgovoril na vaša vprašanja anketno, delno bom, v prvem delu, razmišljal (navidežno) neodvisno od njih.

Najprej moram reči, da nisem »pravi« ekonomist. Ekonomijo sem študiral, potem ko se nisem mogel odločiti, ali bi šel na angleščino in nemščino, psihologijo ali umetnostno zgodovino. Prvo dvojje me še vedno preganja, zato mi ni bila nikoli blizu tista varianta ekonomije, ki je trdila, da se da vse (!) bistveno pojasniti kvantitativno (četudi prav tako ne sprejemam tistih, ki zavračajo veliko koristnost podatkov in njihove matematizirane obravnave za ekonomijo). Klasični ekonomist tudi nisem, ker sem začel s politično ekonomijo kot skrajno temeljno teorijo in se potem približal podjetniškim ekonomistom. Nato me je zjezila enostranost enih in drugih in sem se začel ukvarjati z integracijo (interdisciplinarnega) dela njih in še koga drugega, skratka, s teorijo sistemov (v moji varianti: dialektično teorijo sistemov), ustvarjalnim sodelovanjem in ustvarjalnostjo, izraženo v obliki inovativnosti. To pomeni z vidika tukaj zastavljene tematike, da me socializem in kapitalizem ne zanimata kot dvojje zaporednih družbenih redov, ampak kot dve varianti odgovora na vprašanja o poti naprej iz predindustrijske družbe, ki so jih iskali v različnih družbenih okoliščinah in okoljih, toda v zgodovinsko zelo primerljivem bistvu trenutka: ob izrecnem propadu uspešnosti predindustrijske družbe. Dejstvo, da gre za koledarsko zelo različne letnice, je seveda bistveno: kasnejši, zamudniki, so imeli možnost opazovati zgodnejše, videti njihove šibke točke, jih kritizirati in si domišljati, da imajo boljše odgovore na enake probleme. Izkazalo pa se je, da so bili eni in drugi (nujno!) bolj enostranski kot celoviti, zamenjal se je torej le tip problemov, pa še to bolj površinsko kot v globini bistva resnice.

Konkretnije to pomeni nekako naslednje:

1. Ko ni bilo več mogoče preživeti naraščajočega prebivalstva s predindustrijskimi metodami gospodarjenja, so začeli prihajati ljudje v mesta; na »zahodu« so to pospeševali tako, da so preseljencem obljubili (in dali) konec formalnega tlačanstva in pravico živeti z novim tipom tveganja (podjetniškim in proletarskim), manj odvisnim od muhavosti narave; na vzhodu so to pospeševali s kombinacijo neprijaznosti do kmetov (vse do nasilja in »kulaštva«) in socialnega zavarovanja za tiste v državnem sektorju (torej proletarstvo, omiljeno s socialo, a tako rekoč brez podjetništva, to pa je bistvena pomanjkljivost).

2. Omenjena pomanjkljivost izhaja iz izkušnje, da so v družbi podjetništva in proletarstva pogoste krize, ki jih je pokazala zlasti druga polovica 19.

stoletja, pa tudi iz izkušnje, da so sorazmerno najuspešnejša podjetja, ki so v skladu z izbranim delom znanstvene organizacije F. W. Taylorja odpravila odločitveno moč lastnikov, jo predala strokovnjakom in prišla do sorazmerno najboljših rezultatov; iz kombinacije obojnega spoznanja izhaja Leninsko-Stalinističen model upravljanja, ki je od Marxa prevzel samo oceno, da se velja truditi za družbeni optimum gospodarjenja, ne samo za podjetniško delnega, od Taylorja pa je prevzel mnogo več; odpravo lastnikov, prepuščanje delavcev v vlogi brezvplivnega proletariata in predajanje vse oblasti ozkemu krogu strokovnjakov; glede na okoliščine, da trg ni bil razvit in je bil njegov zametek tudi onemogočen, je iz te kombinacije nastalo nadaljevanje neizživate faze predindustrijske družbe – (bolj ali manj) razsvetljenega (in razsvetljevalnega) absolutizma, četudi pod imenom socializma, štetega za pokapitalistično družbo (to morda nekoč še bo; bomo videli, če bomo dovolj dolgo živeli).

3. V bitki za nekaj novega, npr. za pokapitalizem, imajo seveda velike težave tisti, ki poskušajo preskakovati razvojna obdobja, saj ne moreš biti star petdeset prej kot petnajst; lahko pa kaj takega trdiš, a zaideš nujno v zmote, ki se potem nadaljujejo in kopičijo, tako da vse bolj nastaja navidezen napredek; hkrati pa se je izkazalo, da ni lahko tako prehiteti tiste, ki so se generacijo ali več hitreje rešili predindustrijske družbe, ampak za njimi zaostajaš, in to tem bolj, kolikor bolj se poskušaš rešiti njih in njihovih vplivov, tako da se pred njimi skrivaš (npr. za železno zaveso).

4. Vse to se poveže (se je povežalo v praksi) v nekaj, čemur je svet po krivem rekel komunizem (če natanko preberete samo Internacionalo, boste videli, da gre v njem za inovativnost, nikakor za državni monopolizem, ki je v bistvu predindustrijska družba). Real-socialistična varianta t.i. komunizma je torej nastala tam, kjer je nastala zgodovinska kombinacija vsaj naslednjih petih značilnosti življenja in gospodarjenja:

- sorazmerna nerazvitost gospodarstva (vključno s kulturo pismenosti, tako da kultura umetnosti ni le ozka elitna zadeva, s kulturo ustvarjalnosti namesto prerazdelitve kot vira, da se zadovoljijo eksistenčne in druge potrebe); iz tega izvira tudi sorazmerno nizka produktivnost, ekonomičnost in kakovost, zato pa tudi nekonkurenčnost, zato izkoriščenost v obliki menjalnih pogojev, zato težnja, da bi se pred njo varovali tako, da se pred bolj konkurenčnimi skrivamo (za železno zaveso, carinske, investicijske in druge prepovedi in dajatve ipd.);

- sorazmerna nerazvitost znanja, saj je v manj razvitem gospodarskem in siceršnjem družbenem in osebem življenju manj pomembno, pa tudi dražje in manj dostopno, s tem pa se viri zaostanka konkurenčnosti krepijo; ker izkoriščajo tisti, ki več znajo, in ker je znanje dostopno le bogatejšim, se ohranja ali celo krepi tudi (zopet predindustrijski!) odpor do znanja; hkrati izoliranost od mednarodnega konkurenčnega pritiska dovoljuje, da se more preživeti, ne da se znanje (in z njim povezana sodobna ambicioznost!) razvijata, osvežujeta in uveljavljata;

- s tem se povezuje še stoletna zgodovina egalitarne družbe z uravnolovko, ki je ščitila vse reveže, da so preživeli, obenem pa izločala vse ambiciozne, saj jih je štel za izkoriščevalce, ne za nosilce rešilnega znanja; – dokler ni znanja pri mnogih ljudeh, ustreza predindustrijski način upravljanja, ki se prenaša v dandanašnje čase v tem, da v praktično vseh manj razvitih državah oblast prevzame tisti njen segment, ki je najbolj konziistentno organiziran, to pa sta vojska in državna administracija; njuna zveza

uveljavlja tisti odnos do ljudi in njihove ustvarjalnosti, ki jima je po zgodovinskih in konkretnih izkušnjah edini blizu: ljudi štejeta za čredo, namesto katere sta dolžni in pooblašteni misliti, in to kot edini del družbe in seveda brezprizivno; vojaški model upravljanja civilnih zadev pa je povsem neprimeren, saj ne upošteva raznolikosti, ne dopušča samostojnosti, ne dodeljuje ljudem lastne odgovornosti, ampak spravlja vso družbo (= vse ljudi) v inkubator za plotom »kasarne«, za katerim imajo vsi pravico do neodgovornosti, saj morajo samo stati v vrstah, ubogati in biti orodje, saj pogosto še govoriti ne smejo, kaj šele misliti;

– Ljudi je treba v tak, nečloveški položaj seveda nekako prisiliti; zgodovina je jasno pokazala, da je za prisilo k določenemu načinu življenja najugodnejše sredstvo bog, religija: njej se ljudje raje podreajo, zlasti ker vsebuje veliko lepih, koristnih in smiselnih nauk, na katere vedno znova spominja na snidenjih, ki se jim ne reče sestanek, ampak maša, a bistvo je enako: religijski stil vsiljevanja ideologije vladajočih in seveda njihove interpretacije njihove ideologije (enciklike, kongresne in podobne resolucije), a praksa se od nje seveda bolj ali manj razlikuje (toda to je že druga tema, pa naj gre za rimske cesarje, borgijske papeže, dandanašnje kralje ali predsednike, zlasti seveda z vsemi njihovimi obdaniki namesto podaniki vred).

Skupni imenovallec vsega naštetega, ko preidemo od besed k dejanjem, je medalja z dvema platema, od teh se ena imenuje navideznost (kot cesarjeva nova oblačila), druga pa birokracija (kot zloraba cesarjevih novih oblačil, da iz njih izide oblast tistih, ki vzdržujejo navideznost dogajanja, vtis demokratičnosti, brezpartijske družbe in podobno, npr.).

Z ekonomskega vidika je skupni imenovallec takega položaja to, da produktivnost (v ameriškem smislu pojma, torej tako, da vključujeta učinkovitost in uspešnost nizke stroške in visoko kakovost) ni pomembna, kaj šele osrednja kategorija gospodarjenja. Iz tega izhaja posledica, da produktivnost narašča manj kot drugod, zato upada sorazmerna bogatost, zato finančna moč, zato splošna dinamičnost, zato vpliv na svet; zato perspektiva stalnosti dela in napredovanja, zato pada rast osebnih dohodkov in standarda, zato rastejo dolgovi (= življenje na račun generacij), zato si družba postavlja nižje cilje, manj zmore skrbeti za svojo nacionalno varnost in samobitnost vključno s šolsko, kulturno in drugačno vzgojo, zato se čuti vse manj konkurenčno močna in se bolj zapira vase, poskuša preživeti s protekcionizmom in prerazdeliti ali vsaj odmisli dolgove z inflacijo, nastajajo prepiri o (pre)razdelitvi in zavest do tistih, ki se nekako še prebijajo (namesto da bi se usmerili k ustvarjanju) itd., skratka, začarani krog revnosti zaradi neinovativnosti.

Tu smo zdaj končali pri osrednjem pojmu: sodobne družbe se ne delijo več na kapitalistične in socialistične, oba pojma sta za kaj takega premalo enolična, prakse pod njunim imenom preveč raznolične, ampak se delijo po stopnji inovativnosti. Nobena izmed tako imenovanih komunističnih (iz navedenega spleta razlogov) ni med njimi, pa tudi večina izmed tako imenovanih kapitalističnih ni. Tudi znotraj kroga inovativnih, ki zajema kakšnih 15% prebivalstva sveta, so razlike, ki pa nas tukaj in ta hip manj zanimajo. Bolj nas zanima spoznanje iz svetovne strokovne literature, da iščejo tradicionalni ekonomisti razloge za upadanje produktivnosti klasično in s tem lahko pojasnijo le kakšno polovico razlogov. Podatki o kapitalnih naložbah, o naložbah v raziskovanje in razvoj, o spolni in starostni sestavi

delovne sile, o visokih cenah energije, o inflaciji, o preveč državne regulacije, nespodbudnih dajatvah, velikih izdatkih za okolje ipd. sicer povedo marsikaj, a glavni vzroki so drugi, navidezno so celo neekonomski in jih je teže kvantificirati. To so (po C. J. Grayson, Jr., in C. O'Dell, *American Business: A Two-Minute Warning*. – The Free Press, 1988):

- pomanjkanje mednarodne konkurence,
- občutek bogatosti in neambicioznost,
- politika in ekonomika, povezani v polemiko (zlasti o delitvi),
- zanemarjanje človeških dimenzij, zlasti ustvarjalne sposobnosti,
- staranje, upadanje prilagoditvene sposobnosti.

Iz iste, ne le za ameriško, ampak tudi za naše gospodarstvo zelo zanimive knjige bi se dalo povzeti še marsikaj, od tega pa bom tukaj uporabil samo še dve misli:

– uspe lahko le korenito prestrukturiranje tradicionalnih odnosov; toda dejansko prestrukturiranje je trajen proces, ne dogodek, tiče pa se prav vsakega vidika poslovanja;

– tak proces se začne pri posodabljanju ljudi, ki ima pri psihologih ime »working through« in teče skozi pet korakov kot dolgotrajen petstopenjski proces: (1) zanikanje in spodbijanje težav (»Križa? Kje neki!«), (2) jeza in okrivljanje (»Drugi so krivi in barabe, mi delamo dobro in potrebujemo le stabilnost dosedanjih razmer!«), (3) pridobivanje časa in poskušanje (»Morda bi pa le poskusili misliti na produktivnost? Da bi zaradi tega spremenili svojo tehnologijo, svoje strukture vplivanja, informiranja in odgovornosti, svoje ocene o vlogi ljudi?«), (4) opustitev poskusa (»Lažje je upati, da bo še šlo po starem, kot se prilagoditi novostim. Morda pa bo le še šlo!«), (5) sprejemanje stvarnosti in prilagoditev (torej četrtega koraka ne izpeljemo, ampak skušnjava z njim – opustimo).

Če bi sedaj v tej luči razmišljal o vaših vprašanih konkretnije, o Sloveniji, bi seveda moral najprej ugotoviti, da takega tipa razmisleka iz naše ekonomske literature ne poznam in da v tem vidim že velik del odgovora: nismo se ukvarjali z najbolj pravimi vprašanji. Ekonomska teorija je pač nastajala v časih stabilnega gospodarjenja, zato ne more biti prilagojena zahtevam inovativnega. Danes pa drugačnega več ni, razen pri nekonkurenčnih, ki so zato vir posebnih dobičkov za razvite, ki so inovativnejši (in zato, ker so).

Konkretno: niti narodno gospodarska niti podjetniška ekonomika ne izhajata iz inovacijskega potenciala in človeške ustvarjalnosti. To dvoje je še prekratek čas nekaj najbolj sodobnega, da pri nas ne bi bil še vedno pastorek. Devet let in več je zakon posodobljen in načelno izenačuje pravice inventivnih in inovativnih delavcev ne glede na poklic in službene dolžnosti, praksa tega še vedno ni sprejela. Kratki odgovori na vaša vprašanja bi torej bili:

1. Osrednja ideja, kako urediti in utrditi slovensko gospodarstvo, obstaja, je pa zelo v nasprotju z zatečenim stanjem, iz katerega je izšla, ko smo ga primerjali z mednarodno prakso. Obdobje razsvetlje(val)nega absolutizma jo je dalo, izražena je v preambulnem delu ustavnih dopolnil iz marca 1990 in v mnogem, kar je bilo njihov predhodnik, vse do konference ZKS o inovativni družbi (1984). Ni se pa še zgodila zadostna evropeizacija miselnosti vplivnih.

2. Na to, ali je možno samostojno slovensko gospodarstvo, ne kaže

veliko misliti. Spremembe so se povsod uveljavale postopno, ne pa frontalno. Ravno frontalnost je osrednja pomanjkljivost vojaških držav.

3. Markovičeva politika je spodbudna z zahtevo, da začne vsaka firma skrbeti za svojo produktivnost in za inovativnost kot njen osrednji vir. Prerazdelitveno razmišljanje iz dosedanje prakse pa je njena sestavina, ki nam ne more ustrezati. Kdor bi uporabil vso razpoložljivo literaturo o aktiviranju svojih ustvarjalnih sposobnosti, bi se najbrže lahko prilagodil gospodarjenju brez inflacije; nenadnost prehoda pa je seveda šok, ki povzroča zmedo in ne vidimo več pravih virov.

4. Dokler ne razmišljamo o inovacijskem potencialu in dokler tisti, ki o tem razmišljamo, po mnenju drugih ne sodimo na opatijska, brionska in podobna srečanja »pravih« ekonomistov, ne moremo formulirati dovolj učinkovite politike.

5. Pojavljata se komplementarnost in delno spodbijanje, ne vem pa za kaj ni dosti priložnosti in poskusa, da bi komplementarne dele zaresno zaokrožili v skupen model za inovativno gospodarjenje.

6. Teza ekonomije v politiki, dokler ne nastopa v stikih z njo npr. Zveza ekonomistov, morda celo skupno z drugimi strokovnimi zvezami (kar sedaj poskušamo doseči s Slovenskim znanstvenim forumom), more biti le teza posameznikov v odnosu (do) posameznikov in politike.

7. Politične razmere so za večje sproščanje ustvarjalnih sposobnosti mnogo ugodnejše od enoumja, zato smo se zanje borili toliko let. Konec koncev (materialistična) dialektika ni združljiva z enoumjem! Ne bomo pa smeli pozabiti, da je demokracija predvsem sredstvo za celovit razmislek, ne samo v družbeni politiki, temveč tudi v organizacijah. V njih se bojim še večjega manjšanja prostora za ustvarjalnost pod imenom ukinitve samoupravljanja, četudi ga sploh ni bilo, pač pa samo njegova farsa. Na obeh ravneh je glavni problem birokratizem vplivnih, zlasti manj vidno vplivnih.

8. Socialni pretresi so neogibni, dokler se gospodarski problemi ne rešujejo s porastom produktivnosti, zlasti na osnovi inovativnosti, ampak na osnovi navideznega reševanja, kot so stečaji, odpuščanje z dela, zapiranje obratov ipd., ki vodijo v zmanjšanje kupne moči, katero pa dviga samo porast produktivnosti, utemeljen z inovativnostjo. Vse drugo je kratkoročno in navidezno.

9. Razsvetljenemu absolutizmu je v zgodovini sledilo obdobje klasičnega kapitalizma, to je res. Res pa je tudi, da je ta v krizi v primerjavi s sodobnim kapitalizmom (Južna Amerika, Afrika, južna Azija v primerjavi z Evropo, Severno Ameriko, Avstralijo, Japonsko in majhnimi azijskimi zmaji), ker pač mnogo manj aktivira ustvarjalnost, pa tudi manj razvija ambicioznost. Socialne pravice bomo sposobni in dolžni obdržati, brez njih ne moremo v Evropo, vendar jih moramo omejiti na zaresne upravičence (otroke, nosečnice, porodnice, bolne, stare in žrtve naravnih nesreč), ne da jih širimo na poslovno neuspešne, saj bi to še dalje preveč ubijalo ambicijo aktivirati lastno ustvarjalnost.

10. Verjamem, da smo biološko in mišljenjsko dovolj močni, da imamo mnogo uspehov v svetu, ki jim je dal več prostora, da so razvili svoje sposobnosti, ker pač upravljanje tam ni izhajalo iz enake zgodovine in pojmovanja. Ustavna dopolnila iz 1989–90 se mi zdijo resen kos resnega temelja, da zakonodajno razširimo prostor za ustvarjalnost in uveljavimo spoznanje, da je postala tudi pri nas pogoj za osebni obstoj, pa se bo pokazala tako biološka kot mišljenjska moč, da se emancipiramo.

In za konec: zelo me veseli, da smo dobili taka vprašanja od eminentnega kulturnika, saj bi to utegnilo pomeniti, da boste pomagali vplivati k spoznanju, da nas kulturnost resda uveljavlja v svetu, a kot trenutno zanimivo folklornost in sprostitvev za posamičen večer, dokler nima slovenstvo prave, inovativne gospodarske podlage. Zanj smo se v 92. ustavnem dopolnilu marca 1990 končno dogovorili. Vendar se sodobno gospodarstvo, niti slovensko ne sodobno jugoslovansko, ne bo uresničilo brez zakonodajne dodelave okoliščin in pogojev, ki bodo dajali ustvarjalnosti, zlasti inovativnosti, prednost pred vsem drugim.

Gospodarstvo sanirati, ne peljati v stečaj

Emil Milan
Pintar

1. Tema, ki jo odpirate, je izredno aktualna – toliko bolj, ker je bila gospodarska problematika ves čas predvolilnega boja potisnjena v ozadje. O njej se skoraj ni razpravljalo – hkrati pa jo je bilo ves čas čutiti kot nekaj, kar nas še čaka, kar grozeče vpliva na volilce. Zato je prav, da poskušam to »odsotno prisotnost gospodarske problematike« v predvolilnem boju vsaj malo osvetliti, preden skiciram – za

kaj več skoraj ne bo časa – odgovor na tri vprašanja, ki mi jih zastavljate:

– ali je možno samostojno slovensko gospodarstvo v okviru Jugoslavije;

– kakšna je moja ocena Markovičeve politike in njenih posledic;

– kaj lahko pričakujemo v naslednjih mesecih.

2. Za volitve, ki so za nami, bo obveljala politološka ocena, da to ni bilo »izbiranje političnega programa« (teh skoraj ni bilo v razpravi) niti »izbiranje političnih osebnosti« (v parlamentu je več posredno določenih kot neposredno izbranih poslancev), temveč ideološko opredeljevanje proti obstoječemu sistemu in njegovim nosilcem – za »nekaj novega« torej, pri čemer pa je to novo ostajalo tako neizrečeno in neopredeljeno, da se bo (nova) vlada nujno zapletala v notranje spore, ko bo poskušala konkretizirati svoj program. Demos je svoj volilni boj zasnoval na generalnih obtožbah komunizma in ga s tem naslonil na vsa mogoča, tudi protislovna nezadovoljstva, ki jih je izzival sistem petinštirideset let. Pri tem mu je ustrezalo, da je komunizem prikazoval tak, kot je bil v petdesetih in šestdesetih letih – torej mnogo bolj agresiven in represiven, kot pa ga poznamo danes. Z bojevito parolo, da »komunisti pač ostanejo komunisti«, je uspel aktualizirati spomin na vse pretekle krivice, napake in grobosti in s to mešanico revitaliziranega sovraštva, revanšizma in nerealnih pričakovanj (»zdaj bo vse drugače«) uspel za hip ustvariti vtis, da se štirideset let ni dogajalo nič pozitivnega, skratka, da ni bilo nič doseženega, da se ni nič spreminjalo – da imamo leta 1990 opraviti z istimi mislimi in istimi ljudmi